

Д. С. Гречко

## ЗАЛЮДНЕННЯ ДНІПРО-ДОНСЬКОГО ЛІСОСТЕПУ У VI ст. до н. е.: ДЕМОГРАФІЧНИЙ ВИБУХ ЧИ НОВА МІГРАЦІЯ?

*Стаття присвячена одній з важливих сторінок етнокультурної історії населення Дніпровського лісостепоного Лівобережжя протягом скіфського часу — залюдненню лісостепових частин річок Сули, Псла, Сейму, Сіверського Дінця та Середнього Дону. Наведено аргументи про зв'язок цієї міграції з подіями перехідного періоду, а її вихідну територію запропоновано вважати Дністро-Дніпровський Лісостеп.*

**Ключові слова:** Дніпровське лісостепове Лівобережжя, скіфський час, міграції, керамічний комплекс, прикраси.

Біля середини VI ст. до н. е. на теренах північної Євразії відбулись суттєві зміни у розселенні племен (див. детальніше Гречко 2016, с. 34—37). Саме в цей час (друга—третья чверті VI ст. до н. е.) відбувається залюднення лісостепових частин Посулля, Сейму, Псла, Верхньої Ворскли, Сіверського Дінця та Середнього Дону (рис. 1—3; Гречко 2021, с. 16).

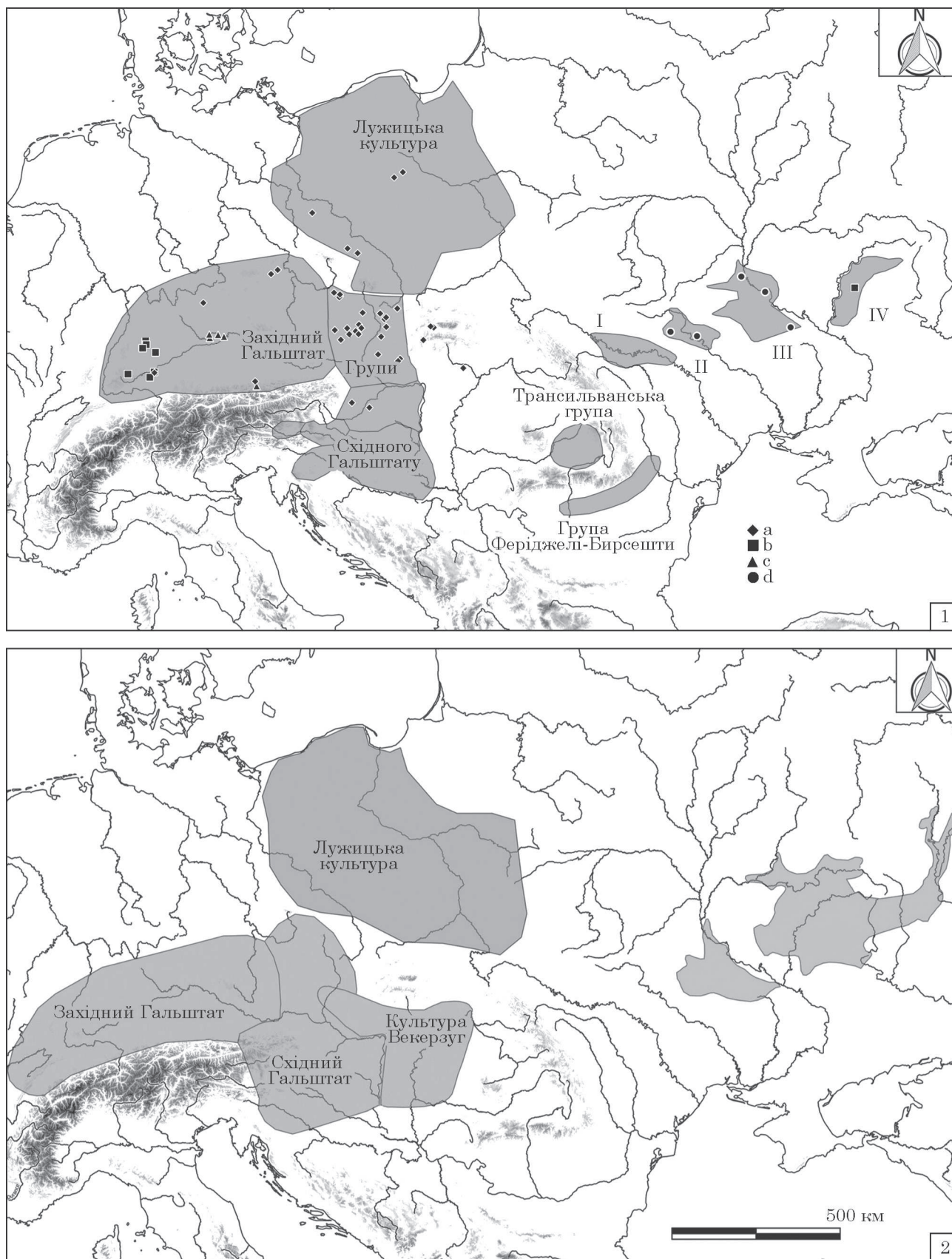
Питання походження тієї частини землеробського населення, які лишили у Дніпро-Донському Лісостепу нові для регіону пам'ятки типу Східного Більська, до останнього часу розглядалось, фактично, у межах концепцій Б. А. Шрамко та А. О. Моруженко або В. А. Іллінської. Згідно першої, генетичною основою для даних етнічних груп були носії бондарихінської культури, які були під сильним скіфським впливом (Моруженко 1989, с. 37). Одразу варто зазначити, що пам'ятки цього типу за останніми даними з'являються на території Дніпровського лісостепоного Лівобережжя біля середини VI ст. до н. е. (Шрамко І. Б. 2010; Гречко

2016; Пеляшенко, Гавриш 2018; Пеляшенко 2020, с. 69). Отже, ми маємо розрив у понад 250 років між зникненням пам'яток бондарихінської культури у регіоні і його залюднення новими мешканцями.

Друга концепція В. А. Іллінської полягала у тому, що культура посульсько-донецького типу не пов'язана з Правобережною передскіфського часу, а належала власне скіфській культурі, яка в свою чергу походить від пізньозрубної степової зони (Ільїнская 1957, с. 14—17). Критику порівняльного аналізу керамічних комплексів посульсько-донецького типу та скіфського степового здійснив П. Я. Гавриш і справедливо зауважив, що він є «найбільш вразливим ланцюжком у системі доказів В. А. Іллінської» (Гавриш 2000, с. 23—24)<sup>1</sup>. Найважливішою основою концепції В. А. Іллінської була відсутність хронологічного розриву у заселенні регіону протягом доби фінальної бронзи — початку раннього залізного віку, що на сьогодні не відповідає сучасним розробкам у даній сфері (Гречко 2010, с. 18). Концепцію В. А. Іллінської фактично повністю прийняв Б. О. Рыбаков (Рыбаков 1979, с. 163—164).

В останні роки було запропоновано шукати вихідні райони цієї міграційної хвилі у Дніпровському лісостеповому Правобережжі та більш західних лісостепових регіонах (Гречко 2010, с. 23; 2016; Пеляшенко 2014; 2020). Забігаючи наперед, варто відмітити, що це безальтернативний напрямок для пошуку, оскільки племена лісової (милоградська, юх-

1. Аналіз і критику поглядів В. А. Іллінської на етнокультурний розвиток племен Дніпро-Донецького Лісостепу провів П. Я. Гавриш (2000, с. 21—26).



**Рис. 1.** Динаміка змін у розселенні племен Центральної та Східної Європи протягом VI ст. до н. е.: 1 — остання чверть VII — перша половина VI ст. до н. е. (HaD1), локальні групи пам'яток східноєвропейського Лісостепу: I — західноподільська; II — східноподільська; III — Дніпровське лісостепове Правобережжя; IV — ворсклинська (a — наконечники стріл скіфського типу; b — пояси; c — пінтадери; d — городища); 2 — після «скіфських набігів» (HaD2) і горизонт Вітової Могили, культурні групи

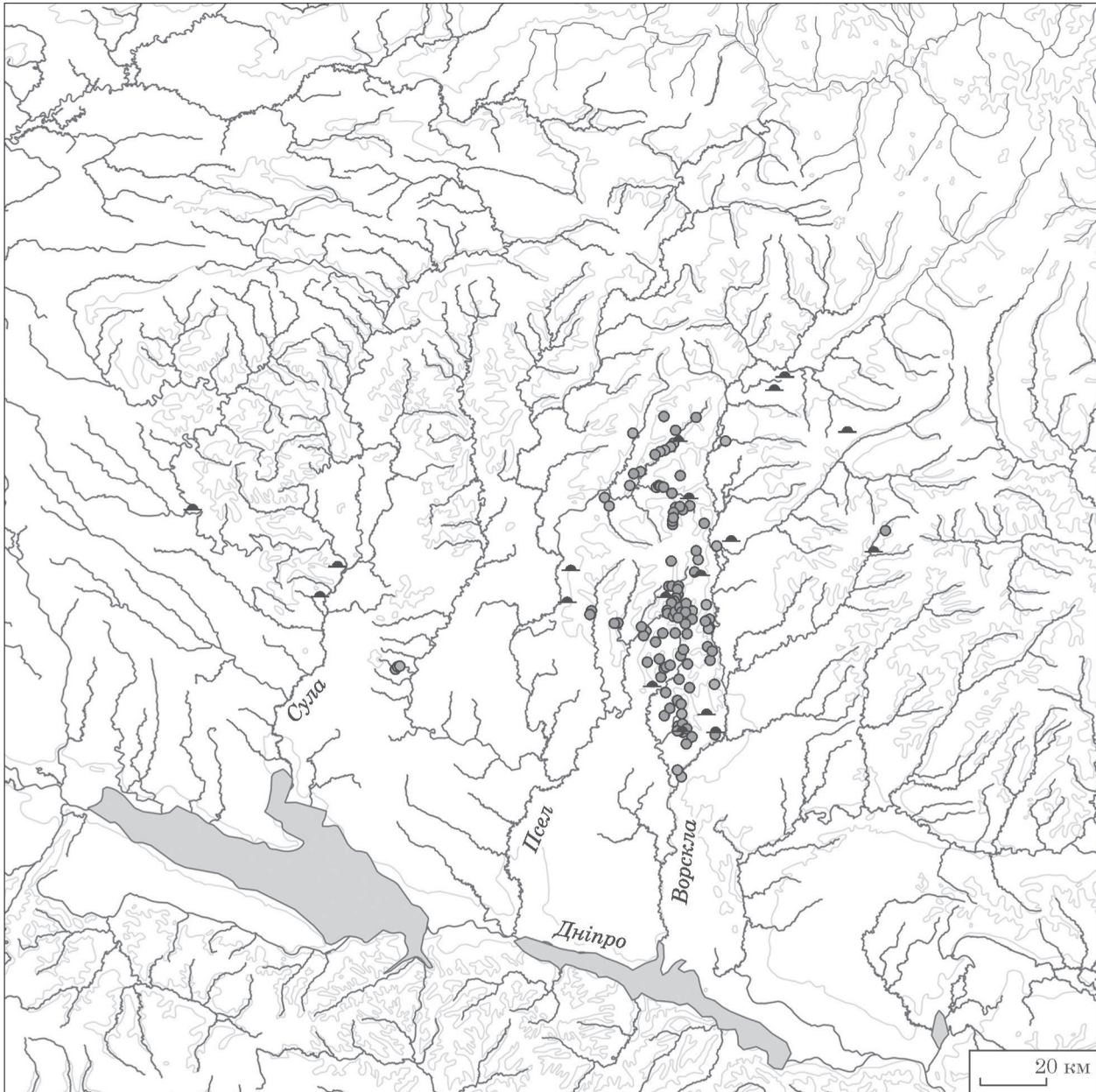


Рис. 2. Карта пам'яток ранньоскіфського періоду (період 1)

нівська (Каравайко 2012), городецька тощо) та степової (поодинокі поховання номадів) зон другої половини VII — першої половини VI ст. до н. е. належали до інших етнічних масивів. Зосередимо увагу на найбільш чітких етнічних індикаторах: ліпному посуді та жіночих прикрасах. У якості допоміжного можемо використати традицію створення захисних споруд.

Для уточнення цього питання варто аналізувати, по можливості, лише найдавніші матеріали з пам'яток типу Східного Більська, які б відносились до середини — третьої чверті VI ст. до н. е., оскільки більш пізні комплекси вже відбивають нові риси в матеріальній культурі при адаптації до життя на нових землях у іншому етнокультурному оточенні.

*Керамічний комплекс.* До середини VI ст. до н. е. у східноєвропейському Лісостепу чорнолискований столовий посуд, прикрашений геометричним орнаментом, остаточно виходить з ужитку, а «креативний період ареалу причорноморської «геометрії» завершається близько середини VII ст. до Р. Х.» (Брюяко 2005, с. 51—52).

Найважливіші матеріали для аналізу даної проблеми нам дають матеріали з масштабних розкопок Східного укріплення Більського городища, які, на жаль, повноцінно досі не опубліковані. Б. А. Шрамко присвятив окрему ґрунтовну статтю з'ясуванню походження його мешканців на базі вивчення найдавнішого ліпного посуду. Слід зазначити, що матеріали брались не з закритих комплексів, а стратиграфічно (глибина 0,4—

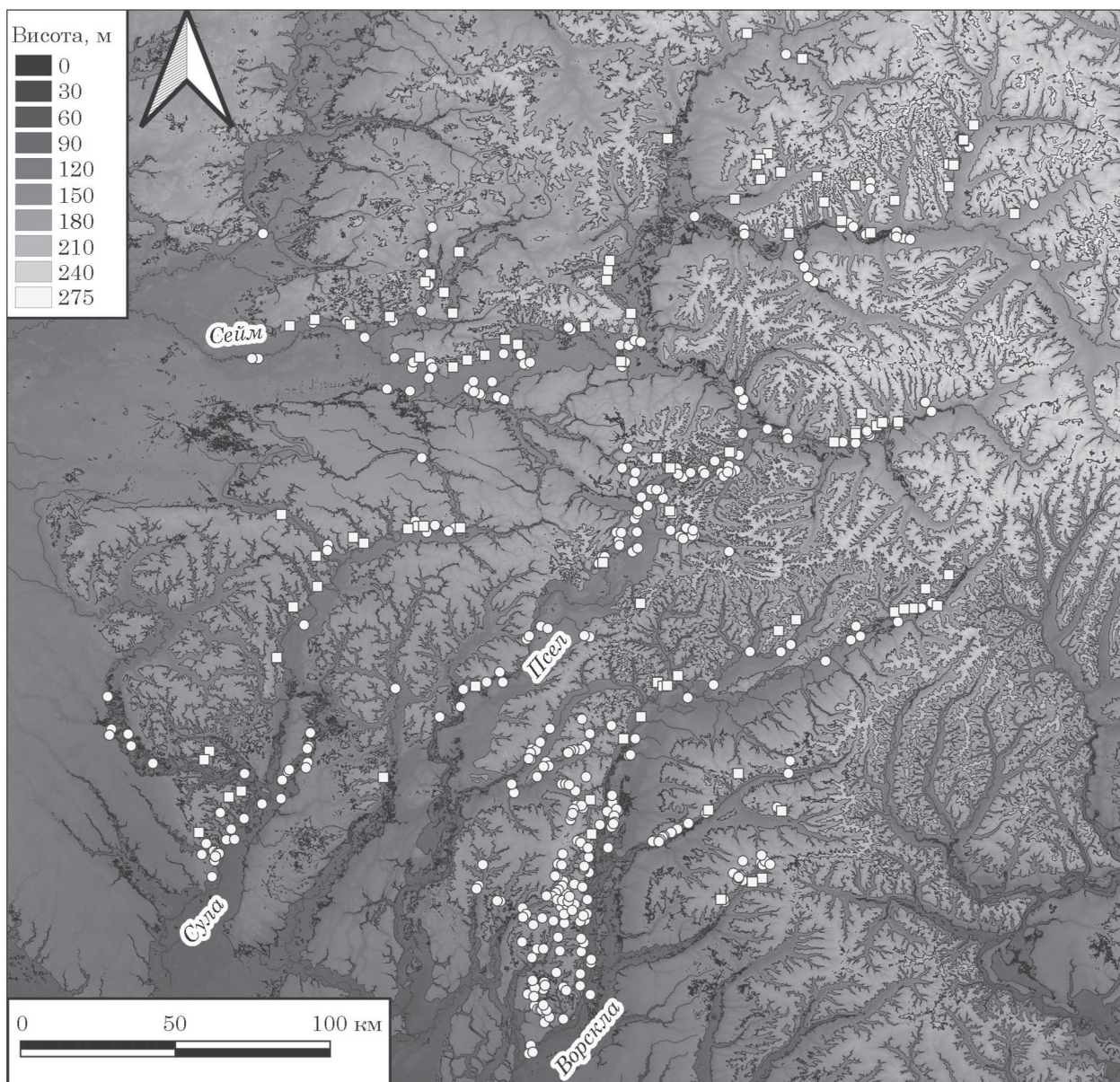
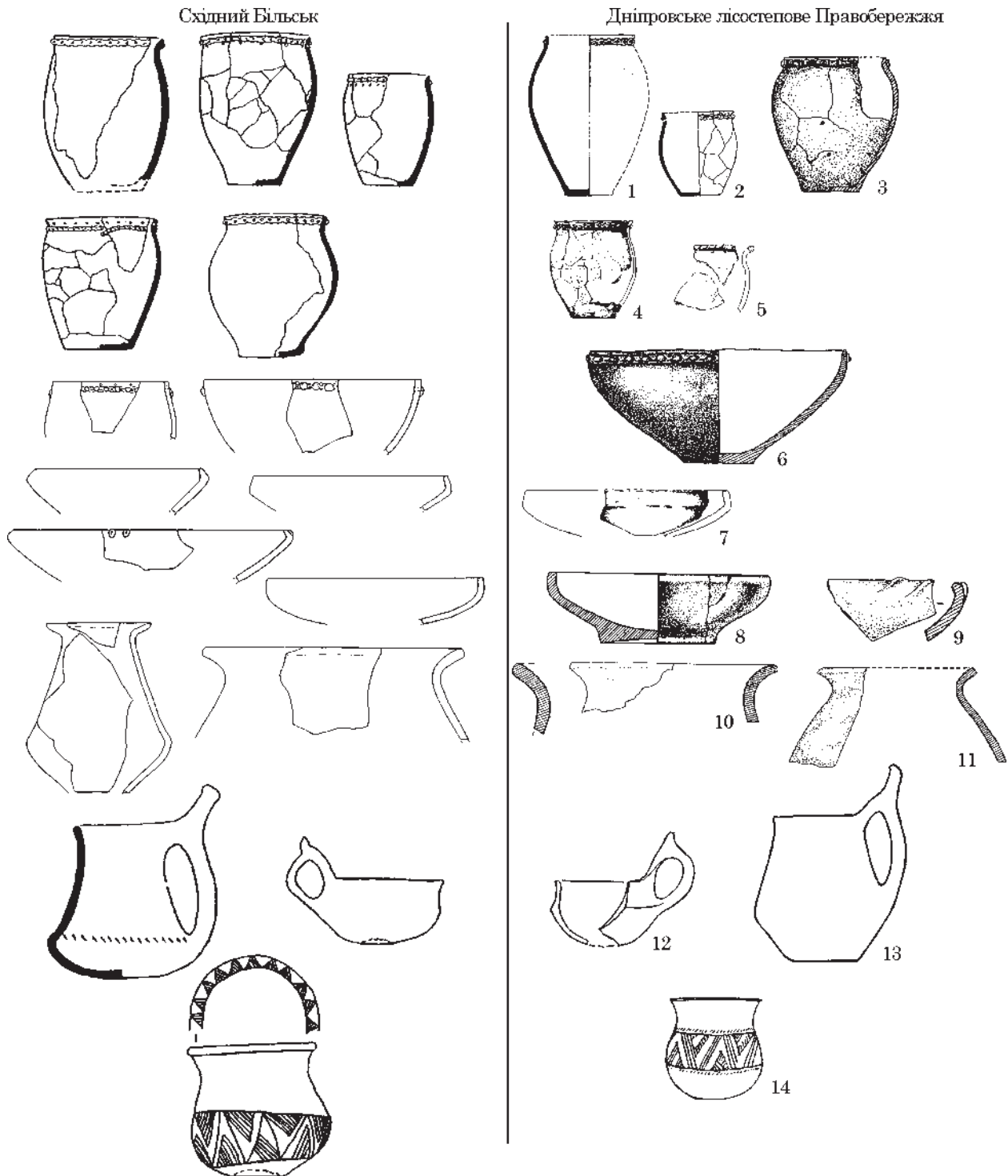


Рис. 3. Карта пам'яток періоду 2 (третя чверть VI — перша третина V ст. до н. е.)

0,6 м) (Шрамко 1983, с. 73). Це якоюсь мірою, додало у вибірку пізніші матеріали, останньої чверті VI — початку V ст. до н. е., що суттєво впливає на відсоткові співвідношення, зокрема, в орнаментації горщиків. Варто зазначити, що при написанні цієї роботи Б. А. Шрамко вже відстоював свою думку про бондарихінську культуру, як основний субстрат для племен, які лишили пам'ятки типу Східного Більська (Шрамко 1983, с. 90—91). Навіть, при врахуванні, що аналізувались матеріали середини VI — початку V ст. до н. е., серед слабо профільованих горщиків (85 % серед профільованих) 5,6 % мали валикову орнаментацию. Серед них репрезентовані різні комбінації елементів, включаючи роз'єднаний валик з одним кінцем, що йде донизу, з додатковим горизонтальним рядом вдавнень палички тощо. Миски у даній стат-

ті відносяться до різних хронологічних груп. Частина мисок має орнаментацию у вигляді пластичних наліпів або наліпного валика з проколами (Шрамко 1972, табл. IV: 26—27). Частина корчаг має біконічну форму та чорне лискування. Представлені і черпаки, форми яких характерні для цього часу — переважно грушоподібні з насічками по ребру, але є й інші форми. Враховуючи позицію Б. А. Шрамка, варто процитувати дуже незручний для дослідника висновок, якого не можна було об'єктивно уникнути: «Загальні риси передусім зближують східнобільську кераміку з простою нелощеною керамікою поселення на Тарасовій Горі в с. Жаботин, Трахтемирівського городища та інших ранніх правобережних пам'яток Середнього Подніпров'я. Близькі форми, особливо, серед простого кухонного посуду, можна знайти і



**Рис. 4.** Архаїчний керамічний комплекс Східного Більська та аналогії з пам'яток Дніпровського лісостепоного Правобережжя другої половини VII — VI ст. до н. е.: 1—3, 6, 8—11 — Мотронинське городище; 4, 5, 7 — Хотівське городище; 12 — Трахтемирівське городище; 13 — Пастирське городище; 14 — Яснозір'я, к. 6/1 (Шрамко 1983; Пеляшенко 2020; Бессонова, Скорый 2001; Педгіць 2017; Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989)

на західніших лісостепогих пам'ятках басейнів Південного Бугу й Дністра» (Шрамко 1983, с. 89). Якщо врахувати, що основні форми мисок та їх орнаментация, частина корчаг та черпаки підтверджують висловлене вище спостереження стосовно горщиків, то можна говорити про походження даного керамічного комплексу з більш західних областей Лі-

состепу (рис. 4). Якщо б були враховані лише шари та комплекси третьої чверті VI ст. до н. е. то картина була б ще чіткішою.

Керамічний комплекс *Книшівського городища* охарактеризували П. Я. Гавриш і К. Ю. Пеляшенко (Пеляшенко, Гавриш 2018). Дослідники проаналізували всі архаїчні знахідки з городища і прийшли до виснов-

ку, що городище виникло у другій половині VI ст. до н. е., при цьому не виключаємо, що раніші шари все ще лишаються недослідженими. Більшість матеріалів з городища датовані кінцем V — IV ст. до н. е., враховуючи складність розділення хронологічних горизонтів<sup>1</sup>, ускладнює характеристику найдавнішого керамічного комплексу пам'ятки. Автори прийшли до наступних висновків. По-перше, керамічний комплекс Книшівки має спільні генетичні корені з іншими групами пам'яток Лісостепу. По-друге, немає жодних підстав пов'язувати ці гончарні традиції з місцевим населенням доби бронзи. По-третє, «аналіз керамічних колекцій цього регіону і порівняння з сусідніми територіями вказує на єдине джерело походження традиції — Дніпровське Лісостепове Правобережжя, що пов'язано з кількома хвилями міграцій населення на лівий берег Дніпра». Останній висновок, за даними авторів, підтверджується наборами посуду (миски, кубки, черпаки, корчагоподібні посудини та корчаги), «морфологічною відповідністю» (слабопрофільовані горщики, всі типи мисок, корчаг та черпаків, які в цей час мають спрощені форми та неякісне лискування). Було також відзначено синхронні зміни у гончарних традиціях племен, як Правобережжя так і Лівобережжя: зменшення питомої ваги традиції валикової орнаментации та лискування столового та тарного посуду з поступовим їх відживанням, зникнення до V ст. до н. е. частини форм (черпаки, кубки, біконічні корчаги) (Пеляшенко, Гавриш 2018, с. 99).

Значний матеріал було отримано при розкопках городища *Полкова Микитівка* (Моруженко 1988, с. 45). Керамічний комплекс, також, на жаль, не розділений на хронологічні групи і наведено його сукупний аналіз (середина VI — середина V ст. до н. е.). Це, як у попередніх випадках, доволі суттєво викривляє інформацію про найдавніший керамічний комплекс пам'ятки. Можна звернути увагу на наявність слабопрофільованих та банкоподібних горщиків, на яких «доволі часто трапляються наліпні валики нижче краю вінчика, котрий у свою чергу орнаментований пальцевими вдавленнями». Широко представлені фрагменти мисок, частина з яких лискована (0,4 %). Ранні типи мисок мають аналогії у Дніпровському Правобережжі, на що вказувала і дослідниця (Моруженко 1988, с. 47). Миски останньої третини VI — середини V ст. до н. е. не відрізняють-

ся від типів поширених у Дніпро-Донському Лісостепу (Моруженко 1988, рис. 10, 22). Виявлено фрагменти черпаків (3 посудини) та корчаги. А. О. Моруженко при порівнянні керамічного комплексу Полкової Микитівки з посудом перед- та ранньоскіфського часу Ворскли прийшла до висновки про їх відмінність, що є очікуваним (Моруженко 1988, с. 48).

Репрезентативні матеріали було отримано при багаторічних дослідженнях *Коломацького городища*. Нещодавно був проаналізований античний імпорт з цієї пам'ятки і дослідники прийшли до висновку, що він починає поступати на городище у останній третині VI ст. до н. е. (Задніков, Радзівська 2018, с. 16), що може вказувати на дещо пізніший час заснування городища, у порівнянні зі Східним укріпленням Більського городища та Полковою Микитівкою. Не дивлячись на це, валикова орнаментация слабо профільованих горщиків достатньо широко представлена, наявні миски з ребром та загнутим досередини бортиком (Радзівська 1977, табл. XIII: 2—4; 1978, табл. IX: 8—11; 1980, табл. 12: 4; 1982, табл. V: 1; XIX: 10; 1983, табл. 21: 1—3; 1984, табл. XXII: 8—9; 1985b, табл. 4: 1—7, 9; 1986; 1987, табл. XXIII: 20—25; 1988, рис. 8: 2, 5—7).

Розглянувши всі вище перелічені керамічні комплекси, можна погодитись із К. Ю. Пеляшенком (Пеляшенко 2014, с. 14), що вони генетично можуть бути пов'язані лише з традиціями племен Дніпровського лісостепового Правобережжя (аналогії див.: Петренко 1961, с. 60—62, 84—86; Ковпаненко и др. 1989, с. 50—60, 75—85, 101—109; Бессонова, Скорый 2001, с. 56—75).

У якості підсумків можна навести основні висновки К. Ю. Пеляшенка, до яких він дійшов при аналізі всіх наявних колекцій кераміки з пам'яток Дніпро-Донецького Лісостепу (Пеляшенко 2020). Слабопрофільовані горщики (тип 1, варіанти 1—2) мають прямі аналогії у Дніпровському лісостеповому Правобережжі, де генетично пов'язані з традиціями передскіфського часу. Горщики середньо профільованих пропорцій знаходять аналогії серед матеріалів комплексів середньоскіфського часу Правобережного Лісостепу. Банки (2—5 % від загальної кількості посуду) мають найближчі аналогії західніше Дніпра. Орнаментация валиком має різні обсяги — Полкова Микитівка (8,1 %), Східне укріплення Більського городища (31,4 %), а в цілому, становить 10 % по регіону для середньоскіфського часу. Важливими є знахідки казаноподібних посудин прикрашених наліпним валиком та проколами на Східному Більську (7,1 %). Миски типів 1, 3—7 мають прямі паралелі у комплексах перед- та ранньоскіфського часу Правобере-

1. Стратиграфічний метод поділу знахідок на хронологічні горизонти також не дав результату, як і у випадку зі Східним укріпленням Більська, оскільки, часто пізні матеріали зафіксовано і у нижній частині культурного шару (Пеляшенко, Гавриш 2018, с. 98—99).

жжя, а тип 2, навіть, був характернішим для Побужжя та Подністров'я. Частина мисок Східного Більська орнаментована конічними наліпами. Біконічні та округло-біконічні лисковані корчаги типів 1—2 відомі на Східному Більську. Фрагменти черпаків (тип 2, 3; Басівка, 3,6 %) та кубків відомі у ранніх шарах на пам'ятках типу Східного Більську. Дослідник припускає, що збільшення кількості поселень у середньоскіфський час у Дніпро-Донецькому Лісостепу могло відбутися як за «істотного приросту, так і через нові хвилі міграції з правого берега Дніпра, де у V—IV ст. до н. е. відмічається різке зменшення кількості населення». Після залюднення регіону його етнічний склад протягом V—IV ст. до н. е. був стабільним (Пеляшенко 2020, с. 27—87).

Можна зробити висновок, що більшість форм посуду та їх основні елементи декору керамічного комплексу пам'яток типу Східного Більська середини — другої половини VI ст. до н. е. генетично пов'язані з Дніпровським лісостеповим Правобережжям та більш західними регіонами Лісостепу (рис. 4). Матеріали ворсклинських пам'яток другої половини VI ст. до н. е. мають суттєві відмінності і продовжують місцеві традиції попереднього часу (Пеляшенко 2020, с. 89—90). Відмінності чітко помітні при порівнянні матеріальної культури цього часу Західного та Східного укріплень Більського городища, що вказує на те, що заселення Дніпро-Донецького Лісостепу в той час відбувалось не за рахунок демографічного вибуху у межиріччі Ворскли та Псла.

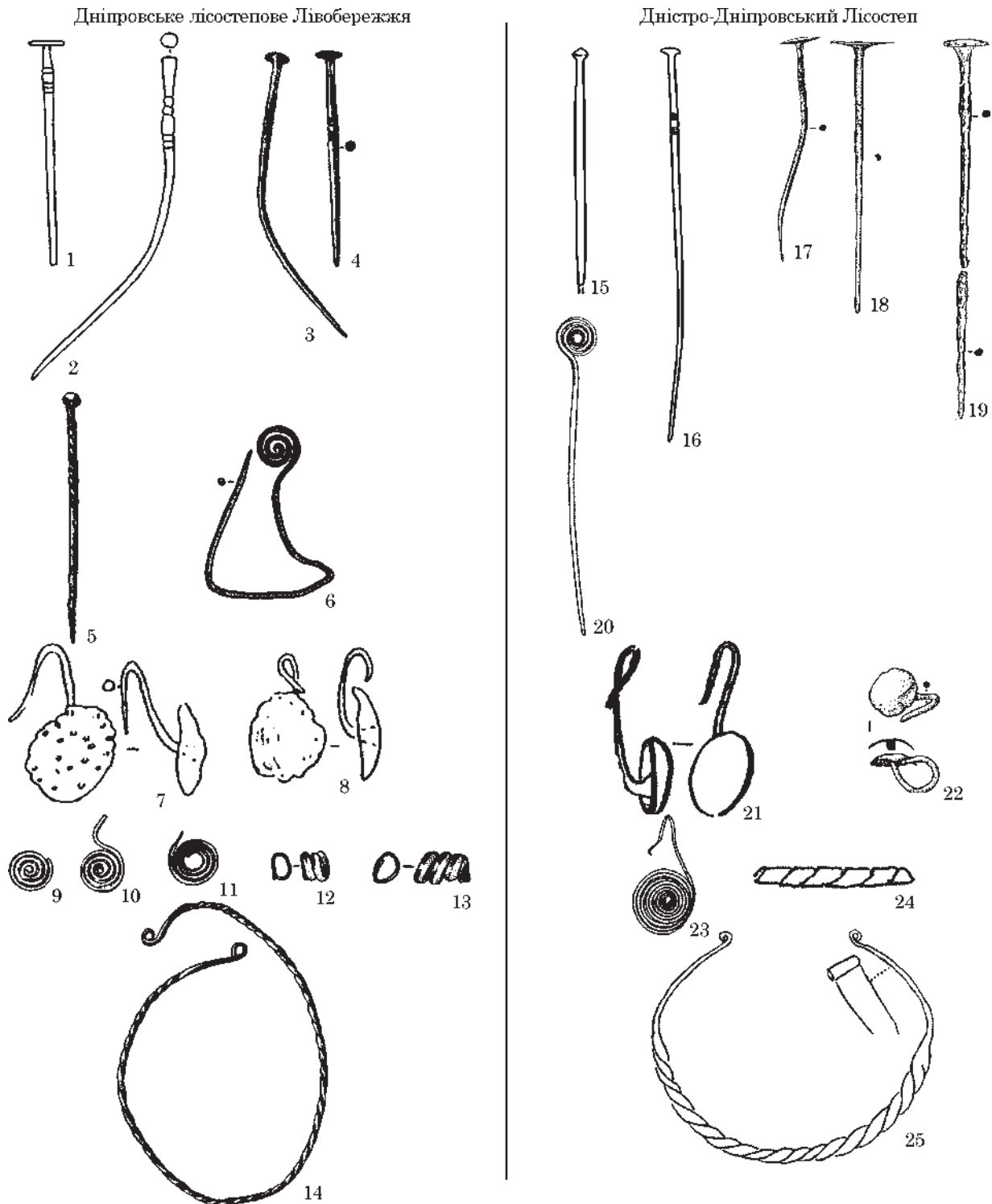
Жіночі прикраси безумовно є важливим етнографічним маркером (Гречко 2010; Ключко 2016, с. 105; 2017, с. 41). Імпортні, античні вироби не є етнокультурними маркерами, тому враховуватись не будуть. Серед матеріалів середини — другої половини VI ст. до н. е. на пам'ятках типу Східного Більська було виявлено металеві шпильки та завушниці (рис. 5). Найбільша колекція бронзових шпильок з грибоподібними чи цвяхоподібними головками та нарізками на стрижні походить з городищ Сейму (рис. 5: 3, 4 — Переверезево 1, Маріца, Глебовское тощо; Пузикова 1981; 1997). Аналогічні вироби було знайдено на Басівському городищі (Ильинская 1961) та Полковій Микитівці (Моруженко 1988, с. 36, рис. 3: 24—26). Аналіз металу та типи виробів свідчать про їх правобережне походження (Пузикова 1997, с. 83).

Інші шпильки відносяться до пізніших типів та представлені бронзовими та залізними виробами з великими цвяхоподібними головками (рис. 5: 1), залізними з петлеподібною голівкою (Східне укріплення Більського городища, Полкова Микитівка, Книшівка; Шрамко 1987; Моруженко 1988,

с. 36, рис. 3: 23; Гавриш 2000). Аналогічні вироби прийшли на зміну ранньоскіфським типам у другій половині VI — першій половині V ст. до н. е. і серед племен Дніпровського лісостепового Лівобережжя (рис. 5: 15—19 — Мотронинське і Шарпівське городища, Пирогівський могильник; Фабриціус 1949, табл. 6: 3—5; Бессонова, Скорый 2001, с. 102, рис. 68; Петренко 1978, с. 93, табл. 5: 9).

Бронзові грибоподібні завушниці виявлено на городищі Полкова Микитівка у Поворсклі (рис. 5: 7, 8; Моруженко 1988, с. 36, рис. 3: 20—21) у похованні ґрунтового некрополя у басейні р. Оскол (Сарапулкіна, Аліев 2018). Дана група прикрас має прямі паралелі у Дніпровському лісостеповому Правобережжі у ранньоскіфський період (Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 53, 72).

Цікавими є аналогії деяких категорій матеріальної культури Дніпровського лісостепового Лівобережжя VI ст. до н. е. на територіях західніше Дніпровського Правобережжя, у Дністро-Бузькому Лісостепу (Західне Поділля та Побужжя) серед матеріалів висоцької й пізньолужицької культур (рис. 5: 23—25). Вперше про ймовірність переселення представників першої культури (неврів) на Ворсклу писав без розгорнутої аргументації Б. А. Шрамко (Шрамко 1987, с. 135—140, 163). Детальніше цей напрямок розглянула Є. В. Світлична у спеціальній статті. Дослідниця прийшла до висновку, що специфічні форми ліпного посуду, дрібної вотивної пластики та бронзові прикраси (рис. 6) можуть свідчити про переселення частини населення висоцької культури після кінця VII — початку VI ст. до н. е. на схід та її поступову асиміляцію (Светличная 1996, с. 153—159). На сьогодні за ретельнішого аналізу типів бронзових прикрас найдавніших пам'яток типу Східного Більська Дніпровського лісостепового Лівобережжя перехідного періоду привертають увагу доволі специфічні бронзові спіралеподібні обмотки, виті гривни, спіралеподібні сережки та деякі типи шпильок (рис. 5: 9—14). Цікаво, що більшість подібних виробів виявлена на Сеймі (Пузикова 1980; 1997). Спектральний аналіз металу даних виробів підтверджує їх походження з західних регіонів Лісостепу (Побужжя, Західне Поділля, Дніпровське лісостепове Правобережжя; Барцева 1997, с. 113). Шпилька з перевитим стрижнем, аналогічна серії виробів Посейм'я (рис. 5: 5) та Сіверського Дінця, виявлена поблизу Житомира у некрополі біля с. Грем'яче й зарахована до заключного етапу киево-житомирської групи сосницького ТКК (Махно, Лысенко С., Лысенко Св. 2020, с. 358, рис. 9: 1), хоча не можна виключати належність комплексу к. 1 і до милоградської культури доби раннього заліза. Жіночі прикраси та їх набори, безумовно, відобра-



**Рис. 5.** Бронзові прикраси Дніпровського лісостепоного Лівобережжя та Дністро-Дніпровського Лісостепу: 1, 2 — Східний Більськ; 3—5 — Мариця; 6 — поселення Переверзево I (за валом городища); 7, 8 — Полкова Микитівка; 9—14 — городище Переверзево I; 15, 16 — Хотів; 17—19 — Мотронинське городище; 20, 23 — Петриківський могильник; 21 — Гришцінці; 22 — Раків Кут; 24, 25 — Глибочок Великий (Шрамко 1987; Пузикова 1980; 1997; Моруженко 1988; Бессонова, Скорый 2001; Шелехань 2017; Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989; Бандрівський 2014)

жають етнокультурну специфіку різних племен. Це дозволяє припускати, що у другій чверті — середині VI ст. до н. е. на територію Дніпровського лісостепоного Лівобережжя могли проникати групи осілого населення із

заходу, включаючи Західне Поділля та, навіть, Східну Галичину, де в цей час зникають поселенські системи ранньоскіфського часу.

В цілому, набір прикрас, а, відповідно і костюм, мігрантів середини VI ст. до н. е.



Дніпровського лісостепового Лівобережжя в повній мірі відповідає правобережному ранньоскіфського часу (Клочко, Васина 2002; Клочко 2016, с. 105—111).

Традиції *створення фортифікацій* були також доволі специфічними для різних етнічних груп населення скіфського часу лісостепової та степової зон півдня Східної Європи. При дослідженні оборонних споруд пам'яток типу Східного Більська виявлено як прості земляні насипи (Полкова Микитівка (Моруженко 1988), Книшівка (Гавриш 2000), так і дерево-земляні споруди, у яких вертикальні стовпи фіксувались у рівчаку (Східне укріплення Більського городища) або у пропечену серцевину валу (Сосонка 2; Приймак, Коротя, Осадчий 2006). Усі ці варіанти створення оборонних споруд мають прямі аналогії у Дніпровському лісостеповому Правобережжі: Трахтемирівське (Фіалко, Болтрик 2003, с. 115, рис. 7), Мотронинське (Хохоровски, Скорый 2006, с. 76—82), Шарпівське (Фабріціус 1949) городища.

\* \* \*

Таким чином, комплекс матеріальної культури та інші характеристики пам'яток типу Східного Більська (так звана посульсько-донецька група) можуть бути безальтернативно, генетично пов'язані із Дніпровським лісостеповим Правобережжям та більш західними лісостеповими регіонами. Можна виділити декілька територій, де у другій половині VI ст. до н. е. або зникають поселенські структури, або суттєво зменшується їх кількість. Одразу слід відзначити вкрай поганий стан дослідженості Дніпровського правобережного Лісостепу у порівнянні з Лівобережжям. Для ранньоскіфського часу на значній території Київського Подніпров'я, Поросся та басейну Тясмину з частиною басейну р. Південний Буг (межіріччя Горного та Гнилого Тікича) відомо 3 городища та 23 селища, для середньоскіфського — 14<sup>1</sup> укріплень та 14 (!) селищ, для IV ст. до н. е. — 7 городищ та 11 (!) селищ (Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 14—25). Є і кілька «білих плям»: наприклад, Тетіївський р-н Київської обл. та Жашківський р-н Черкаської обл. Крім того, на сьогодні потрібна ревізія датуваль пам'яток регіону, оскільки у наявній літературі вони застаріли (Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 20, 139; Максимов, Петровская 2008, с. 56—64).

*Київське Подніпров'я.* Пам'ятки цього регіону були об'єднані дослідниками у хотівсь-

ку локальну групу (Максимов, Петровская 2008, с. 5). Базовим для регіону є Хотівське городище на південно-західній околиці Києва. На городищі було виявлено три споруди, які були зруйновані біля середини — третьої чверті VI ст. до н. е. (Дараган 2005, с. 260). Комплекс античного посуду було проаналізовано М. М. Дараган, яка обмежила верхню хронологічну межу функціонування укріплення третьою чвертю цього століття (Дараган 2005, с. 259—261). Інші хронологічні індикатори також вказують на відсутність матеріалів останньої чверті VI ст. до н. е. та приналежність городища до ранньоскіфського часу (Шелехань 2017, с. 68). Матеріали з поховань Пирогівського могильника синхронні Хотівському городищу, що яскраво діагностує керамічний комплекс (Скиба, Скорый 1995, с. 110—111). До цього ж часу, можна віднести і знахідки з городища Млинок біля с. Веприк (Бессонова, Скорый 1987, с. 33—40) та Малого Ходосівського городища (Максимов, Петровская 2008, с. 98, рис. 19).

В цілому, можна відмітити, що надійно датованих матеріалів останньої чверті VI ст. до н. е. на пам'ятках хотівської локальної групи не було виявлено. З цього часу у Київському Подніпров'ї поширюються пам'ятки підгірцівського типу, найдавніші матеріали яких можна датувати якраз з останньої чверті VI ст. до н. е. (Петровська 1971; Максимов, Петровская 2008, с. 41, рис. 41). Таким чином, можна констатувати те, що лісостепове населення полишає цей північний регіон у цей час. Можна зазначити, що переправи біля сучасного м. Київ були зручними шляхами для залюднення Сейму та далі, у південно-східному напрямку інших регіонів Дніпровського лісостепового Лівобережжя.

*Поросся.* Регіон був достатньо щільно заселений у ранньоскіфський час (Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 144—151). Слід відзначити, що значна частина пам'яток цього періоду припиняє своє функціонування у першій половині VI ст. до н. е. Після штурму припиняє своє функціонування Трахтемирівське городище (Фіалко, Болтрик 2003, с. 89), зольники в ур. Лиса Гора біля Таращі (Бессонова, Романюк, Скорый 1995), селища Курилівка, Богуслав, Гамарня, Лука, Синица, Шкаровка та інші (Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 146—150), Хрещатик (Покровська, Петренко, Ковпаненко 1971, с. 94—109). Кургани біля с. Медвин також не мають комплексів середньоскіфського часу (Ковпаненко 1977, с. 40—72; 1981; Левченко Б. М., Левченко Н. Б., Гречко 2016, с. 202—218), як і поселення поблизу цього ж села (Ковпаненко, Левченко 1975, с. 58—65).

Поселення середньоскіфського часу виникають на нових місцях (Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 24), що свідчить про

1. Городища Млинок та обидва Ходосівські віднесені до цього періоду (Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 19). Для датування частини укріплень замало даних (Чмирівка, Журжинці, Григорівка).

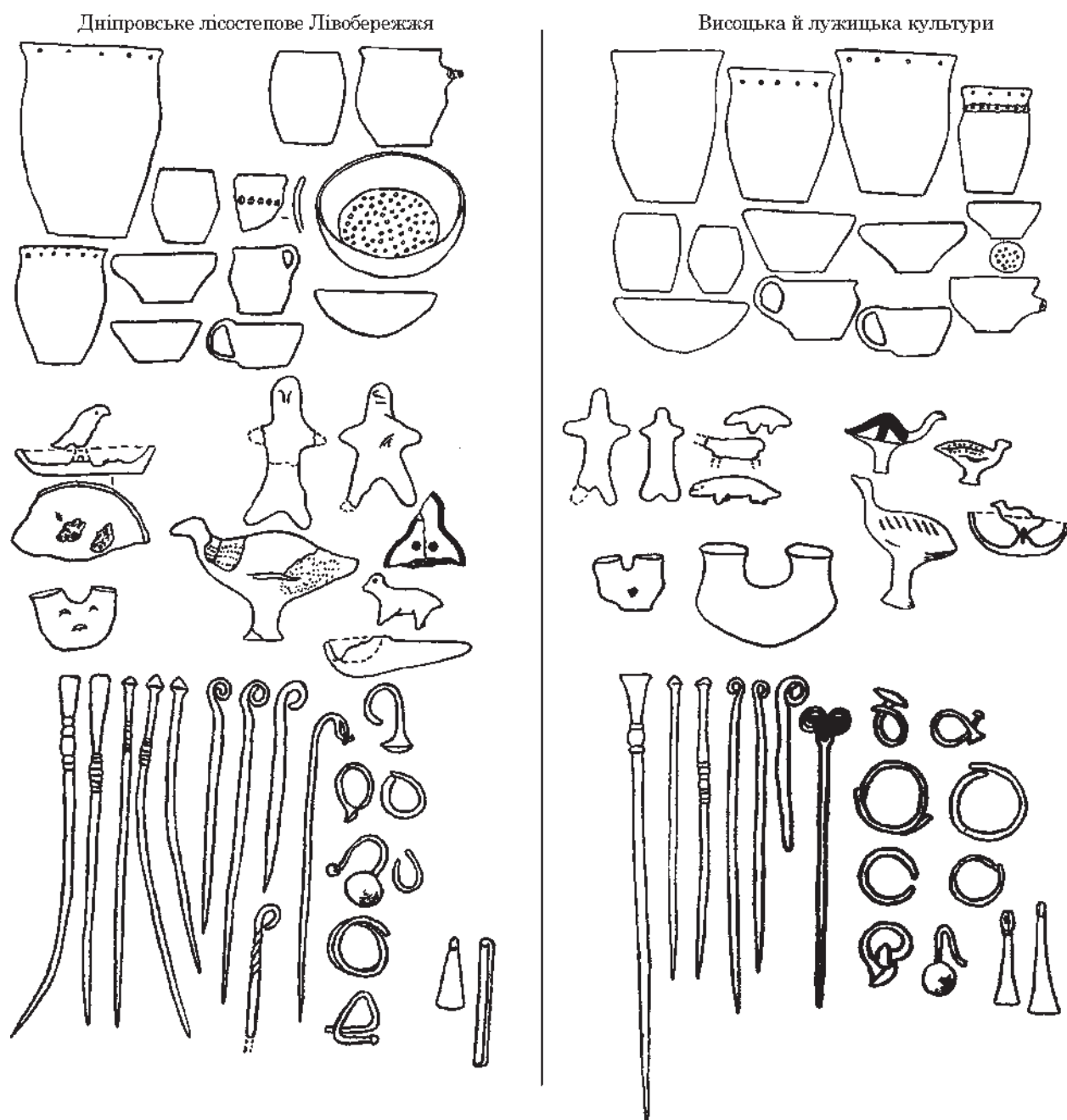


Рис. 6. Деякі категорії матеріальної культури населення Дніпровського лісостепового Лівобережжя, лужицької та висоцької культур (Светличная 1996)

певний рух населення. Цікаво, що частина селищ можна попередньо датувати другою половиною VI — початком V ст. до н. е. (Ісковщина, Пекарі (42a), а частина — розміщена неподалік від пам'яток ранньоскіфського часу (Потапці, Піщальники, Пекарі та інші). Селища суттєво відрізняються від попередніх відсутністю зольників та характерними рисами матеріальної культури (насамперед, керамічного комплексу). Отже, і у Поросці відбуваються зміни у розселенні осілого населення при помітному зменшенні кількості пам'яток.

*Тясмин.* Єдина правобережна група, де не фіксується жодної редукції поселенських

структур, а дослідження пам'яток та шарів другої половини VI — першої половини V ст. до н. е. свідчить про максимальне піднесення у всіх сферах життя місцевого населення саме в цей час (Фабріціус 1949; Ковпаненко, Бессонова, Скорий 1989; Бессонова Скорий 2001).

*Східноподільські група пам'яток.* Матеріали початку середньоскіфського періоду (друга половина VI ст. до н. е.) на Северинівському городищі відсутні (Shelekhan, Lifantii 2016, p. 219). Серед наконечників стріл Немирівського городища відомі типи, характерні для перехідного періоду, але не пізніше. Антична кераміка даного укріплен-

ня датується не пізніше другої чверті — середини VI ст. до н. е., при цьому не виключається датування ойнохої зі «смугасти» розписом і децю більш раннім часом. Дослідники відносять час існування городища до кінця VIII — початку / першої третини VI ст. до н. е. (Кашуба, Вахтина 2017, с. 219, 220, рис. 8, 225). Таким чином, ми бачимо, що пам'ятки ранньоскіфського часу Побужжя припиняють функціонувати біля середини VI ст. до н. е.

*Західноподільська група пам'яток.* Час функціонування групи визначалося Г. І. Смирновою часом близько середини VII — початку V ст. до н. е. (Смирнова 1993, с. 116; 2006). Верхня (пізня) дата ґрунтувалася лише на одному комплексі з Верхніх Панівців. О. Д. Могилов аргументовано передатував цей комплекс першою половиною — серединою VI ст. до н. е. (Могилов 2010, с. 124) Крім того, Г. І. Смирнова відзначала, що інших пізніх матеріалів не було виявлено ні в похованнях, ні на поселеннях на Середньому Дністрі (Смирнова 2006, с. 79). Античні матеріали з поселень західноподільської групи розглянула М. М. Дараган і датувала не пізніше середини VI ст. до н. е. (Daragan 2009, s. 123—124). М. Бандрівський датує найпізніші пам'ятки західноподільської групи (етап III б: Качанівка, Городок, Постолівка, Івахнівці к. 3, Сокілець к. 3, Теклівка к. 3) першою чвертю VI ст. до н. е., синхронізуючи їх з раннім NaD2 по М. Тракселю (2014, с. 308). Таким чином, пам'ятки ранньоскіфського часу Подністров'я також були покинуті населенням не пізніше середини VI ст. до н. е.

Отже, результатам аналізу матеріальної культури не протирічить історичний розвиток племен Дністро-Дніпровського Лісостепу кінця ранньоскіфського часу. Частина населення з вказаних вище регіонів могла взяти участь у залюдненні Дніпровського лісостепового Лівобережжя біля середини VI ст. до н. е. Нестабільна військово-політична ситуація призводить до початку будівництва городищ при заселенні нових земель. Це явище має певні аналогії у подіях часів Руїни (друга половина XVII ст.). Цікаво, що достатньо точно співпадають регіони, які заселялись «біженцями» з Правобережжя у Дніпро-Донському Лісостепу.

## ЛІТЕРАТУРА

Бандрівський, М. 2014. *Культурно-історичні процеси на Прикарпатті і Західному Поділлі в пізній період епохи бронзи — на початку доби раннього заліза*. Львів: Простір М.

Барцева, Т. Б. 1997. Цветной металл городища Переверзево (результаты спектрального анализа). В: Пузикова, А. И. *Памятники скифского времени*

*бассейна р. Тускарь (Посеймье)*. Москва: ИА РАН, с. 112-118.

Бессонова, С. С., Романюк, В. В., Скорый, С. А. 1995. *Зольник раннескифского времени из урочища Лысая Гора*. Киев.

Бессонова, С. С., Скорый, С. А. 1987. Новое городище скифского времени на Киевщине. В: Черненко, Е. В. (ред.). *Скифы Северного Причерноморья*. Киев: Наукова думка, с. 33-40.

Бессонова, С. С., Скорый, С. А. 2001. *Мотронинское городище скифской эпохи (по материалам раскопок 1988—1996 гг.)*. Киев; Краков: ИА НАН Украины; Ягеллонский университет.

Бруйко, И. В. 2005. *Ранние кочевники в Европе (X—V вв. до Р. Х.)*. Кишинев: Высшая антропологическая школа.

Гавриш, П. Я. 2000. *Племена скифского часу в лесостепу Дніпровського Лівобережжя (за матеріалами Приписілля)*. Полтава: Археологія.

Гречко, Д. С. 2010. *Населення скифського часу на Сіверському Дінці*. Київ: ІА НАН України.

Гречко, Д. С. 2016. От Архаической Скифии к Классической. *Археологія і давня історія України*, 2 (19), с. 33-60.

Гречко, Д. С. 2021. *Етнокультурна історія населення Дніпровського лісостепового Лівобережжя скифського часу*. Автореферат дисертації д. і. н. Київ: ІА НАН України.

Дараган, М. Н. 2005. Античная керамика из Хотовского городища скифской эпохи. В: Зуев, В. Ю. (ред.). *Боспорский феномен: проблема соотношения письменных и археологических источников*. Санкт-Петербург: Государственный Эрмитаж, с. 256-261.

Задніков, С. А., Радзівська, В. Є. 2018. Античний керамічний імпорт Коломацького городища. В: *Проблеми історії та археології України: Матеріали XI Всеукраїнської наукової конференції (Харків, 14—15 грудня 2018 р.)*. Харків, с. 16.

Ильинская, В. А. 1957. О происхождении культур раннего железного века на Левобережье Среднего Днепра. *Краткие сообщения ИИМК*, 70, с. 14-27.

Иллінська, В. А. 1965. Басівське городище. *Археологія*, XVIII, с. 48-76.

Каравайко, Д. В. 2012. *Памятники южновосточной культуры Новгород-Северского Полесья*. Киев: ИА НАН Украины.

Кашуба, М. Т., Вахтина, М. Ю. 2017. Некоторые аспекты изучения материалов раннего железного века из раскопок Немировского городища в Побужье. *Археологические вестн*, 23, с. 211-228.

Клочко, Л. С. 2016. Декоративні елементи жіночого вбрання на землях Правобережної Скіфії. *Археологія і давня історія України*, 2 (19), с. 103-113.

Клочко, Л. С. 2017. Особливості костюмів скіф'янок на землях Посулля. *Археологія*, 3, с. 37-54.

Клочко, Л. С., Васіна, З. О. 2002. Жіночий костюм населення Лісостепового Правобережжя у скіфський час (Кієво-Черкаський регіон). В: Толочко, П. П. (ред.). *Сучасні проблеми археології*. Київ: ІА НАН України, с. 92-94.

Ковпаненко, Г. Т. 1977. Курганы скифского времени у с. Медвин в Поросье. В: Тереножкин, А. И. (ред.). *Скифы и сарматы*. Киев: Наукова думка, с. 40-72.

Ковпаненко, Г. Т., Левченко, Б. М. 1975. Поселення ранньоскіфського часу у с. Медвин на Росі. *Археологія*, 15, с. 58-65.

Ковпаненко, Г. Т., Бессонова, С. С., Скорый, С. А. 1989. *Памятники скифской эпохи днепровского лесостепного правобережья*. Киев: Наукова думка.

- Левченко, Б. М., Левченко, Н. Б., Гречко, Д. С. 2015. Курганы раннескифского времени у с. Медвин в Поросье (по материалам раскопок 1984—1985 гг.). *Археологія і давня історія України*, 2 (15), с. 202-218.
- Максимов, Е. В., Петровская, Е. А. 2008. *Древности скифского времени Киевского Поднепровья*. Полтава: ИНА НАН Украины.
- Махно, Е., Лысенко, С., Лысенко, Св. 2020. О культурно-хронологической принадлежности могильника Гремяче на Житомирщине. *Емінак*, 1 (29), с. 342-363.
- Могиллов, А. 2010. К археологической карте Северной Буковины раннего железного века. *Revista arheologică*, V, 1, с. 98-129.
- Моруженко, А. А. 1988. К вопросу о памятниках раннего железного века в бассейне р. Ворсклы. *Советская археология*, 1, с. 33-52.
- Моруженко, А. А. 1989. Историко-культурная общность лесостепных племен междуречья Днепра и Дона в скифское время. *Советская археология*, 4, с. 25-40.
- Пеляшенко, К. Ю. 2014. *Ліпний посуд населення скіфського часу Дніпро-Донецького Лісостепу*. Автореферат дисертації к. і. н. Київ.
- Пеляшенко, К. Ю. 2020. *Ліплені посуд скіфського часу населення Дніпро-Донецького Лісостепу*. Київ; Котельва: ІА НАН України, ІКЗ «Більськ».
- Пеляшенко, К. Ю., Гавриш, П. Я. 2018. Ліпний посуд Книшівського городища. *Археологія*, 1, с. 91-101.
- Петренко, В. Г. 1961. Культура племен Правобережного Среднего Поднепровья в IV—III вв. до н. э. *Материалы по истории и археологии СССР*, 96, с. 53-102.
- Петренко, В. Г. 1978. *Украшения Скифии VII—III вв. до н. э.* Свод археологических источников, Д4-5. Москва: Наука.
- Покровская, Е. Ф., Петренко, В. Г., Ковпаненко, Г. Т. 1971. Поселение VIII—VI вв. до н. э. близ с. Крещатик на Киевщине. *Археологія*, 2, с. 94-109.
- Пузикова, А. И. 1981. *Марицкое городище в Посеймье*. Москва: Наука.
- Пузикова, А. И. 1997. *Памятники скифского времени бассейна р. Тускарь (Посеймье)*. Москва: Пущинский научный центр РАН.
- Приймак, В. В., Коротя, О. В., Осадчий, С. М., 2006. *Звіт про археологічні дослідження для «Зводу пам'яток історії та культури України» на території Сумської обл. (м. Суми, Сумський, Лебединський, Охтирський р-ни) у 2006 р.* НА ІА НАН України, ф. 64, 2006/229.
- Радзиевская, В. Е. 1977. *Отчет об археологических разведках и раскопках на территории Харьковской обл., в 1977 году*. НА ІА НАН України, ф. 64, 1977/59.
- Радзиевская, В. Е. 1978. *Отчет о полевых исследованиях скифской археологической экспедиции в 1978 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1978/71.
- Радзиевская, В. Е. 1980. *Отчет о работе Лесостепной скифской археологической экспедиции в 1980 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1980/82.
- Радзиевская, В. Е. 1982. *Отчет скифской лесостепной экспедиции о раскопках Коломакского городища (скифской эпохи раннего железного века) на Харьковщине*. НА ІА НАН України, ф. 64, 1982/104.
- Радзиевская, В. Е. 1983. *Отчет о скифской лесостепной экспедиции Харьковской областной организации Украинского общества охраны памятников истории и культуры*. НА ІА НАН України, ф. 64, 1983/49.
- Радзиевская, В. Е. 1984. *Отчет скифской лесостепной экспедиции об археологических исследованиях городища VI—IV вв. до н. э. у пос. Коломак*. НА ІА НАН України, ф. 64, 1984/70.
- Радзиевская, В. Е. 1985. *Отчет об археологических исследованиях в 1985 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1985/57.
- Радзиевская, В. Е. 1988. *Отчет о полевых археологических исследованиях в 1988 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1988/224.
- Рыбаков, Б. А. 1979. *Геродотова Скифия: Историко-географический анализ*. Москва: Наука.
- Сарапулкина, Т. В., Алиев, Т. М. 2018. Грунтовыи могильник скифского времени у с. Захарово в Поосколье. *Вестник ВГУ*, 4, с. 72-80.
- Светличная, Е. В. 1996. О связях населения Бельского городища и Днепровского Левобережья с лужицко-высоцкими племенами. В: Супруненко, О. Б. (ред.). *Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи*. Полтава: Археологія, с. 153-161.
- Смирнова, Г. И. 1993. Памятники Среднего Поднепровья в хронологической схеме раннескифской культуры. *Российская археология*, 2, с. 101-118.
- Смирнова, Г. И. 2006. Западно-Подольская группа раннескифских памятников в свете исследований к концу XX столетия. В: Петренко, В. Г., Яблонский, Л. Т. (ред.). *Древности скифской эпохи*. Москва: Наука, с. 66-92.
- Фабриціус, І. В. 1949. Тясминська експедиція. *Археологічні пам'ятки УРСР*, II, с. 80-111.
- Фіалко, О. С., Болтрик, Ю. В. 2003. *Напад скіфів на Трахтемирівське городище*. Київ: Корвін-Пресс.
- Хохоровски, Я., Скорый, С. 2006. Оборонительная система Мотронинского городища. *Археологічний літопис Лівобережної України*, 1 (19), с. 74-84.
- Шелехань, О. В. 2017. Вироби з металу і питання хронології городища. В: Кравченко, Е. А. (ред.). *Хотівське городище (новітні дослідження)*. Київ: ІА НАН України, с. 61-68.
- Шрамко, Б. А. 1972. *Отчет о работах скифо-славянской археологической экспедиции Харьковского университета в 1972 году*. НА ІА НАН України, ф. 64, 1972/61.
- Шрамко, Б. А. 1983. Архаическая керамика Восточного укрепления Бельского городища и проблема происхождения его обитателей. *Археологический сборник Государственного Эрмитажа*, 23, с. 73-92.
- Шрамко, Б. А. 1987. *Бельское городище скифской эпохи (город Гелон)*. Киев: Наукова думка.
- Шрамко, И. Б. 2010. Бельское городище: основные этапы развития. В: *Проблемы истории и археологии Украины*. Харьков: ХНУ, с. 38.
- Daragan, M. 2009. Grey pottery from monuments of the Early Scythian Period in the Middle Dneestr region (West Podolian group of monuments). *Pontica*, XLII, p. 119-147.
- Shelekhan, O., Lifantii, O. 2016. The elements of the horse bridle from the Severynivka hillfort. *Baltic-Pontic studies*, 21, p. 219-254.

## REFERENCES

- Bandrivskiy, M. 2014. *Kulturno-istorychni protsesy na Prykarpatti i Zakhidnomu Podilli v piznii period epokhy bronzy — na pochatku doby rannoho zaliza*. Lviv: Prostir M.
- Bartseva, T. B. 1997. Tsvetnoi metall gorodishcha Per-everzevo (rezultaty spektralnogo analiza). In: Puzikova, A. I. *Pamiatniki shifskogo vremeni basseina r. Tuskar (Poseime)*. Moskva: IA RAN, s. 112-118.

- Bessonova, S. S., Romaniuk, V. V., Skoryi, S. A. 1995. *Zolnik ranneskifskogo vremeni iz urochishcha Lysaia Gora*. Kiev.
- Bessonova, S. S., Skoryi, S. A. 1987. Novoe gorodishche skifskogo vremeni na Kievshchine. In: Chernenko, E. V. (ed.). *Skify Severnogo Prichernomia*. Kiev: Naukova dumka, s. 33-40.
- Bessonova, S. S., Skoryi, S. A. 2001. *Motroninskoe gorodishche skifskoi epokhi (po materialam raskopok 1988—1996 gg.)*. Kiev; Krakov: IA NAN Ukrainy; Jagellonskii universitet.
- Bruiaiko, I. V. 2005. *Rannie kochevniki v Evrope (X—V vv. do R. Kh.)*. Kishinev: Vysshiaia antropologicheskaia shkola.
- Havrysh, P. Ya. 2000. *Plemena skifskogo chasu v lisostepu Dniprovskoho Livoberezhzhia (za materialamy Prypsillia)*. Poltava: Arkheolohiia.
- Hrechko, D. S. 2010. *Naselessnia skifskogo chasu na Siverskomu Dintsi*. Kyiv: IA NAN Ukrainy.
- Grechko, D. S. 2016. Ot Arkhaicheskoi Skifii k Klasicheskoi. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2 (19), s. 33-60.
- Hrechko, D. S. 2021. *Etnokulturna istoriia naselessnia Dniprovskoho lisostepovoho Livoberezhzhia skifskogo chasu*. Avtoreferat dysertatsii d. i. n. Kyiv: IA NAN Ukrainy.
- Daragan, M. N. 2005. Antichnaia keramika iz Khotovskogo gorodishcha skifskoi epokhi. In: Zuev, V. Iu. (ed.). *Bosporskii fenomen: problema sootnosheniia pismennykh i arkheologicheskikh istochnikov*. Sankt-Peterburg: Gosudarstvennyi Ermitazh, s. 256-261.
- Zadnikov, S. A., Radziievska, V. Ye. 2018. Antychnyi keramichniy import Kolomatskoho horodyshecha. In: *Problemy istorii ta arkheolohii Ukrainy: Materialy XI Vseukrainskoi naukovoi konferentsii (Kharkiv, 14—15 hrudnia 2018 r.)*. Kharkiv, s. 16.
- Ilinskaia, V. A. 1957. O proiskhozhdenii kultur rannego zheleznoho veka na Levoberezhze Srednego Dnepra. *Kratkie soobshcheniia IIMK*, 70, s. 14-27.
- Illinska, V. A. 1965. Basivske horodysheche. *Arkheolohiia*, XVIII, s. 48-76.
- Karavaiko, D. V. 2012. *Pamiatniki iukhnovskoi kultury Novgorod-Severskogo Polesia*. Kiev: IA NAN Ukrainy.
- Kashuba, M. T., Vakhtina, M. Iu. 2017. Nekotorye aspekty izucheniia materialov rannego zheleznoho veka iz raskopok Nemirovskogo gorodishcha v Pobuzhe. *Arkheologicheskie vesti*, 23, s. 211-228.
- Klochko, L. S. 2016. Dekorativni elementy zhinochoho vbrannia na zemliakh Pravoberezhnoi Skifii. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2 (19), s. 103-113.
- Klochko, L. S. 2017. Osoblyvosti kostiumiv skifianok na zemliakh Posullia. *Arkheolohiia*, 3, s. 37-54.
- Klochko, L. S., Vasina, Z. O. 2002. Zhinochy kostium naselessnia Lisostepovoho Pravoberezhzhia u skifskiy chas (Kyievo-Cherkaskiy rehion). In: Tolochko, P. P. (ed.). *Suchasni problemy arkheolohii*. Kyiv: IA NAN Ukrainy, s. 92-94.
- Kovpanenko, G. T. 1977. Kurgany skifskogo vremeni u s. Medvin v Porose. In: Terenozhkin, A. I. (ed.). *Skify i sarmaty*. Kiev: Naukova dumka, s. 40-72.
- Kovpanenko, H. T., Levchenko, B. M. 1975. Poselessnia rannoskifskogo chasu u s. Medvyn na Rosi. *Arkheolohiia*, 15, s. 58-65.
- Kovpanenko, G. T., Bessonova, S. S., Skoryi, S. A. 1989. *Pamiatniki skifskoi epokhi dneprovskogo lesostepnogo pravoberezhia*. Kiev: Naukova dumka.
- Levchenko, B. M., Levchenko, N. B., Grechko, D. S. 2015. Kurgany ranneskifskogo vremeni u s. Medvin v Porose (po materialam raskopok 1984—1985 gg.). *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2 (15), s. 202-218.
- Maksimov, E. V., Petrovskaia, E. A. 2008. *Drevnosti skifskogo vremeni Kievskogo Podneprovia*. Poltava: InA NAN Ukrainy.
- Makhno, E., Lysenko, S., Lysenko, Sv. 2020. O kulturno-khronologicheskoi prinaldezhnosti mogilnika Gremiache na Zhitomirshchine. *Eminak*, 1 (29), s. 342-363.
- Mogilov, A. 2010. K arkheologicheskoi karte Severnoi Bukoviny rannego zheleznoho veka. *Revista arheologică*, V, 1, s. 98-129.
- Moruzhenko, A. A. 1988. K voprosu o pamiatnikakh rannego zheleznoho veka v basseine r. Vorsky. *Sovetskaia arkheolohiia*, 1, s. 33-52.
- Moruzhenko, A. A. 1989. Istoriko-kulturnaia obshchnost lesostepnykh plemen mezhdurechia Dnepra i Dona v skifskoe vremia. *Sovetskaia arkheolohiia*, 4, s. 25-40.
- Peliashenko, K. Yu. 2014. *Lipnyi posud naselessnia skifskoho chasu Dnipro-Donetskoho Lisostepu*. Avtoreferat dysertatsii k. i. n. Kyiv.
- Peliashenko, K. Yu. 2020. *Liplenyi posud skifskoho chasu naselessnia Dnipro-Donetskoho Lisostepu*. Kyiv; Kotelva: IA NAN Ukrainy, IKZ «Bilsk».
- Peliashenko, K. Yu., Havrysh, P. Ya. 2018. Lipnyi posud Knyshivskoho horodyshecha. *Arkheolohiia*, 1, s. 91-101.
- Petrenko, V. G. 1961. Kultura plemen Pravoberezhnogo Srednego Podneprovia v IV—III vv. do n. e. *Materialy po istorii i arkheologii SSSR*, 96, s. 53-102.
- Petrenko, V. G. 1978. *Ukrasheniia Skifii VII—III vv. do n. e. Svod arkheologicheskikh istochnikov, D4-5*. Moskva: Nauka.
- Pokrovskaia, E. F., Petrenko, V. G., Kovpanenko, G. T. 1971. Poselenie VIII—VI vv. do n. e. bliz s. Kreshchatik na Kievshchine. *Arkheolohiia*, 2, s. 94-109.
- Puzikova, A. I. 1981. *Maritskoe gorodishche v Poseime*. Moskva: Nauka.
- Puzikova, A. I. 1997. *Pamiatniki skifskogo vremeni basseina r. Tuskar (Poseime)*. Moskva: Pushchinskii nauchnyi tsentr RAN.
- Pryimak, V. V., Korotia, O. V., Osadchyi, Ye. M., 2006. *Zvit pro arkheolohichni doslidzhenniia dlia «Zvodu pamiatok istorii ta kultury Ukrainy» na terytorii Sumskoj obl. (m. Sumy, Sumskyi, Lebedynskyi, Okhtyrskyi r-ny) u 2006 r.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 2006/229.
- Radziievskaia, V. E. 1977. *Otchet ob arkheologicheskikh razvedkakh i raskopkakh na territorii Kharkovskoi obl., v 1977 godu*. NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1977/59.
- Radziievskaia, V. E. 1978. *Otchet o polevykh issledovaniia-kh skifskoi arkheologicheskoi ekspeditsii v 1978 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1978/71.
- Radziievskaia, V. E. 1980. *Otchet o rabote Lesostepnoi skifskoi arkheologicheskoi ekspeditsii v 1980 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1980/82.
- Radziievskaia, V. E. 1982. *Otchet skifskoi lesostepnoi ekspeditsii ob raskopkakh Kolomatskogo gorodishcha (skifskoi epokhi rannego zheleznoho veka) na Kharkovshchine*. NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1982/104.
- Radziievskaia, V. E. 1983. *Otchet o skifskoi lesostepnoi ekspeditsii Kharkovskoi oblastnoi organizatsii Ukrainskogo obshchestva okhrany pamiatnikov istorii i kultury*. NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1983/49.
- Radziievskaia, V. E. 1984. *Otchet skifskoi lesostepnoi ekspeditsii ob arkheologicheskikh issledovaniia-kh gorodishcha VI—IV vv. do n. e. u pos. Kolomak*. NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1984/70.
- Radziievskaia, V. E. 1985. *Otchet ob arkheologicheskikh issledovaniia-kh v 1985 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1985/57.
- Radziievskaia, V. E. 1988. *Otchet o polevykh arkheologicheskikh issledovaniia-kh v 1988 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1988/224.
- Rybakov, B. A. 1979. *Gerodotova Skifia: Istoriko-geograficheskii analiz*. Moskva: Nauka.
- Sarapulkina, T. V., Aliev, T. M. 2018. Gruntovyi mogilnik skifskogo vremeni u s. Zakharovo v Pooskole. *Vestnik VGU*, 4, s. 72-80.
- Svetlichnaia, E. V. 1996. O sviazakh naseleniia Belskogo gorodishcha i Dneprovskogo Levoberezhia s luzhitsko-vysotskimi plemenami. In: Suprunenko, O. B. (ed.). *Bilskoe horodysheche v konteksti vyvchenniia pamiatok rannoho zaliznoho viku Yevropy*. Poltava: Arkheolohiia, s. 153-161.
- Smirnova, G. I. 1993. *Pamiatniki Srednego Podneprovia v khronologicheskoi skheme ranneskifskoi kultury. Rossiiskaia arkheolohiia*, 2, s. 101-118.
- Smirnova, G. I. 2006. Zapadno-Podolskaia gruppa ranneskifskikh pamiatnikov v svete issledovaniia k kontsu XX stolietia. In: Petrenko, V. G., Iablonskii, L. T. (ed.). *Drevnosti skifskoi epokhi*. Moskva: Nauka, s. 66-92.
- Fabrytsius, I. V. 1949. *Tiasmynska ekspeditsiia. Arkheolohichni pamiatky URSR*, II, s. 80-111.
- Fialko, O. Ye., Boltryk, Yu. V. 2003. *Napad skifiv na Trakhemyriuske horodysheche*. Kyiv: Korvin-Press.

Khokhorovski, Ia., Skoryi, S. 2006. Oboronitelnaia sistema Motroninskogo gorodishcha. *Arkheolohichni litopys Livobezhnoi Ukrainy*, 1 (19), s. 74-84.

Shelekhan, O. V. 2017. Vyroby z metalu i pytannia khronolohii horodyshcha. In: Kravchenko, E. A. (ed.). *Khottivske horodyshche (novitni doslidzhennia)*. Kyiv: IA NAN Ukrainy, s. 61-68.

Shramko, B. A. 1972. *Otchet o rabotakh skifo-slavianskoi arkheologicheskoi ekspeditsii Kharkovskogo universiteta v 1972 godu*. NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1972/61.

Shramko, B. A. 1983. Arkhaicheskaia keramika Vostochnogo ukrepleniia Belskogo gorodishcha i problema proiskhozhdeniia ego obitatelei. *Arkheologicheskii sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha*, 23, s. 73-92.

Shramko, B. A. 1987. *Belskoe gorodishche skifskoi epokhi (gorod Gelon)*. Kiev: Naukova dumka.

Shramko, I. B. 2010. Belskoe gorodishche: osnovnye etapy razvitiia. In: *Problemy istorii i arkheologii Ukrainy*. Kharkov: KhNU, s. 38.

Daragan, M. 2009. Grey pottery from monuments of the Early Scythian Period in the Middle Dnestr region (West Podolian group of monuments). *Pontica*, XLII, p. 119-147.

Shelekhan, O., Lifantii, O. 2016. The elements of the horse bridle from the Severynivka hillfort. *Baltic-Pontic studies*, 21, p. 219-254.

D. S. Grechko

## SETTLING OF THE FOREST-STEPPE OF DNIEPER LEFT BANK AREA IN THE 6<sup>TH</sup> CENTURY BC: THE POPULATION EXPLOSION OR NEW MIGRATION?

The paper is devoted to one of the important pages of the ethnic and cultural history of the population of the forest-steppe of Dnieper Left Bank area in the Scythian Age — settling of the forest-steppe parts of the basins of Sula, Psel, Seim, Seversky Donets and Middle Don rivers.

The analysis of material culture of new sites in the region allowed us to make several conclusions. Most of the handmade pottery forms and the main decorative elements of the ceramic complex of the sites of Eastern Bil'sk type dating to the middle — second half of the 6<sup>th</sup> century BC are genetically related to the forest-steppe of Dnieper Right Bank area and to more western regions of forest-steppe. Materials from the Vorskla sites of the second half of 6<sup>th</sup> century BC are significantly differ and continue the local traditions of

the previous time. The differences are clearly visible when comparing the material culture of that time of Western and Eastern fortifications of the Bil'sk settlement. This indicates that the settlements of the Dnieper-Donets forest-steppe at this time did not reason due to the demographic explosion in the Vorskla and Psel interflaves. The set of the jewelry and a costume of the migrants of the mid-6<sup>th</sup> century BC at the forest-steppe of Dnieper Left Bank area has straight analogies among the materials of the Right Bank of the Early Scythian Age.

It can be assumed that the initial migration areas could have been the Kyiv Dnieper region, the eastern and western Podolyan groups of the sites where the settlement systems and burials disappeared simultaneously. The participation of the population from Ros' river and other regions in this process can't be ruled out.

Thus, in the development of the settlement system of the forest-steppe of Dnieper Left Bank area two main events that radically influenced the settling of the region by the sedentary population during the Scythian Age can be distinguished. First, during the Zhabotin period, on the territory of the Lower Vorskla and the Vorskla and Psel interflave the settlements of the migrants from the forest-steppe of Dnieper Right Bank area appeared. In the Middle Scythian Age, as a result of the new movement of the tribes from the west, a ramified settlement system emerged. New migrants have created the settlements that are geographically united into several local groups: two in Sula, Vorskla and Seim basins, three in Psel and one each in Uday, Merle and Kolomak basins. It is interesting that new groups of the population bypassed in their resettlement the territories occupied at that time by migrants of the Zhabotin period.

**Keywords:** Dnieper forest-steppe of the Left Bank, Scythian time, migrations, pottery complex, decorations (jewelry).

Одержано 21.09.2021

**ГРЕЧКО Денис Сергійович**, доктор історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

**GRECHKO Denys S.**, Doctor of Historical Sciences, Senior Researcher, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0003-3613-795X, e-mail:

ukrspadshina@ukr.net.